

HISTORIA PAŃSTWA I PRAWA POLSKI DO ROKU 1795

Redaktor: Juliusz Bardach

- I. díl: Juliusz Bardach: Historia państwa i prawa Polski do połowy XV wieku. Warszawa 1957 (Państwowe wydawnictwo naukowe). 593 str.
- II. díl: Zdzisław Kaczmarczyk, Bogusław Leśnodorski: Historia państwa i prawa Polski od połowy XV w. do r. 1795. Warszawa 1957 (Państwowe wydawnictwo naukowe). 550 str., rejstřík k oběma dílům.

Polská právněhistorická nauka stojí dnes počtem badatelů i rozsahem produkce v čele právní historie slovanských národů. Shrnutím bohatých výsledků prací předválečných i četných nových prací poválečných je tento systém polského práva, jehož první dva svazky se nyní předkládají veřejnosti. Je to dílo v určitém smyslu slova kolektivní, i když právě tyto svazky napsali celkem jen tři autoři. Avšak řada jejich kapitol vzešla z pera jiných odborníků pro určité úzce vymezené otázky speciální a při pořizování prvotního plánu, makety práce i při konečné redakci se na práci podíleli prakticky všichni představitelé současné polské právní historie. Dílo je pochopitelně v řadě detailů možno leccos vytknout; avšak celkově je mimořádně významným přínosem, dosahujícím i na právní historii ostatních slovanských národů.

Po prvé jest tu výklad polských právních dějin zasazen zcela organicky do rámce celkového vývoje polských dějin, zejména v těsném napojení na poměry *společensko-hospodářské*. V příslušných pasážích, kde souvislost je zřejmá, se činí *srovnání s vývojem jiných evropských národů*. Práce je na jedné straně syntesou vši badatelské produkce dosavadní, na druhé pak dobře poukazuje na ony úseky, jichž si nauka zatím všimала nedostatečně a jejichž zpracování je důležitým úkolem dalšího výzkumu; to platí zejména o právu soukromém (polská nauka podržuje, a celkem úspěšně, toto prakticky nejjednodušší označení tohoto úseku práva, od něhož se u nás v posledních letech počalo upouštět), trestním a procesním, jež se v Polsku tradičně souhrnně nazývá v podstatě jistě vhodným termínem »právo soudní«. Dílo přesahuje rámec vysokoškolské pomůcky a je *systémem polských právních dějin*; pro usnadnění vysokoškolského studia jsou méně významné pasáže tištěny *petitem* — někde však lze pochybovat, zda za takové nejsou pokládány úseky právě značně důležité a naopak. Praktický význam mají podrobné seznamy tištěných pramenů.

V čele práce je kapitola o periodisaci polských právních dějin a kapitola, podávající přehled vývoje polské právněhistorické literatury.

Vlastní výklad je rozdělen *podle jednotlivých typů a forem státu a práva* a v jejich rámci je vždy nejdříve podán povšechný obraz dějinného vývoje, přehled pramenů a charakteristika formy státu. V dalším pořadí poněkud kolísá. Ve většině případů následuje výklad o jednotlivých stavech a po něm je rozebrán poměr k církvi a podán obraz právní ideologie, pro nejstarší dvě období však na prvním místě je pasáž o poměru k německé říši a církvi. Podle našeho soudu by měl být výklad ideologických proudů navázán na výklad o formě státu. Traktování poměru státu k církvi, resp. k říši, v těsné souvislosti se základní problematikou státního

zřízení, obvyklé už v některých starších polských systémech, je rozhodně vhodnější než jinak obvyklejší výklad až v závěru partie o státním zřízení zcela odděleně. Při probírání postavení jednotlivých stavů jdou za sebou sedláci, města a nakonec šlechta. Toto pořadí je dáno hlediskem dnešního ocenění; v dějinách feudalismu je však třeba vycházet z reálné situace tehdejší společnosti a nejdříve probrat třídu dominující, jež postavení ostatních předurčuje.

Po těchto výkladech přicházejí ve všech oddílech recensované práce jednotlivé základní instituce státního zřízení, pak oddíl práva soukromého, trestního a procesního a v závěru jsou připojeny výklady o státním zřízení zemí s polskou korunou jeň volně spojených nebo od ní odtržených. Tato poslední tematika vzbuzuje určité pochybnosti. Pokud by šlo čistě o výklad státoprávního poměru k Polsku (tak je tomu v systému zejména při probírání vztahu Litvy k Polsku), pak by tento výklad měl být napojen přímo na partii věnovanou základům státního zřízení, neboť takto přichází až po právu »soudním«, jež však zahrnuje i instituce z území zemí, jež nejsou jádrem státu. Potíž však vzniká tím, že často k výkladu o základních rysech poměru k Polsku je připojen detailnější rozbor institucí dotyčné země (tak je tomu na př. v případě Slezska nebo západního Pomoří), jenž při přímém napojení na pasáž o základech státního zřízení by předbíhal výkladu o institucích vlastních polských zemí. Za daného stavu by nejvhodnějším řešením bylo asi probrání základů státoprávního poměru při výkladu o vztahu k církvi a říši (byla by to kapitola o mezinárodních a volných svazcích Polska) a výklad jednotlivých institucí těchto zemí by se pak probral paralelně s výkladem o institucích polských, resp. odděleně, avšak před kapitolami o právu soukromém, trestním a procesním. Jinak výklad o soukromém a trestním právu v prvním oddílu je příliš stručný a ještě důležitější probrání práva procesního chybí vůbec; právní instituce doby před vznikem feudálního státu by si však rozhodně zasloužily traktování obsaženějšího. V dalším je »soudní právo« pro raně feudální stát a období feudální rozdrobenosti vylíčeno společně.

Z hlediska členění oddílů podle jednotlivých typů a forem státu je třeba za zásadní omyl pokládat to, že jako zvláštní údobí ve vývoji státu není považována silná panovnická monarchie, která, jak toho dokladem jsou dějiny všech evropských národů, je přirozeným a nutným článkem mezi feudální rozdrobeností a stavovskou monarchií. V recensovaném systému následuje stavovská monarchie bezprostředně po feudální rozdrobenosti a panovnická monarchie, která zcela nepochybně likviduje feudální rozdrobenost, zde mizí. Je to tím nepochopitelnější, že právě nejnovější polská literatura má výbornou práci Baszkiewiczovu, dovozující odstranění feudální rozdrobenosti sjednoceným národním státem. Tento stát rozhodně není možno pokládat za stavovskou monarchii. Nesmí zde mást, že určité stavovské rysy má i stát tohoto období; avšak i tehdy, když zas naopak nad panovníkem dominuje šlechta, má i panovník řadu oprávnění ne nevýznamných. Je třeba přihlížeti k převažujícím rysům, které arci nejsou nikdy momenty výlučnými. Likvidaci feudální rozdrobenosti by však jinak než sjednoceným státem pod silným panovníkem nebylo možno provést. Analogický je vývoj v Čechách (Karel IV.) i Uhrách (Ludvík Veliký), o západních a v tom především francouzských poměrech ani nemluvic. Kazimír Veliký v Polsku je dokonalou paralelou těchto poměrů v ostatních zemích. Silná panovnická monarchie nemá ovšem stejně jako ostatní období časovou hranici pevnou. V Čechách Jiří z Poděbrad a v Uhrách Matyáš Korvín přesahují do období, kde již předtím se znatelně uplatnily stavovské prvky. To však nic nemění na faktu, že bez silné panovnické monarchie by nebylo překonání feudální rozdrobenosti a že stavovská monarchie s oslabenou posicí krále je

decentralistickou a polykratickou reakcí šlechtické společnosti na předchozí období silné monokratické vlády panovníka. V Polsku ovšem tento vývoj není tak jasný a převaha stavovských prvků se zračí poměrně brzo (budínské a košické privilegium v době silných monarchů). Avšak co do typu státu Polsko neprodělalo vývoj odlišný; toho dokladem je nakonec i samotným Bardachem citovaná hojná soudobá literatura s názory vyloženě absolutistickými (str. 436 a d.) a především výklady o posílení královské moci, umístěné právě v čele oddílu o stavovské monarchii (str. 369—70).

Opominutí centralisované panovnické monarchie jako zvláštní formy státu se projevuje nepříznivě také při klasifikaci vývoje polského státu v 16.—18. století, tedy vlastně v celém druhém dílu systému. Stavovská monarchie v pojetí systému částečně patří období silné panovnické monarchie, částečně pak t. zv. »šlechtické demokracii«. *Mezi vlastní stavovskou monarchií a »šlechtickou demokracií« systému není však ve skutečnosti podstatný rozdíl.* Přitom je rovněž potřeba si uvědomit zejména skutečnost, že polský stát nastoupil v těchto stoletích cestu v Evropě svým způsobem nejosobitější. V jeho dějinách není období panovnického absolutismu (bude však nutno vyjasnit, jak přes odchýlnou společenskou organizaci se zde odrážejí stejné ideové proudy jako v ostatní Evropě). Polská nauka tu liší mezi »šlechtickou demokracií« a »magnátskou oligarchií«. *Avšak rozdíl těchto období je v zásadě politický, nikoli právní; právní instituce zůstávají nezměněny, jen politický život se přeformovává.* Tento závěr vyplývá nakonec ze systému samotného. Jeho autoři dobře cítí, jak hranice mezi šlechtickou demokracií a magnátskou oligarchií je konvenční (str. 242), takže *to nejpodstatnější pro periodisaci tkví v oblasti aplikace* (na str. 328—330 se výstižně poukazuje na změněnou soudní praxi ve prospěch magnátů). Nejlepším dokladem shodnosti institucí obou těchto období je tak podivuhodně stručný výklad o nich v oddílu magnátské oligarchie, ať už jde o instituce státní nebo jednotlivých oborů právních; není tu prostě co nového vykládat, protože nic podstatného se nezměnilo.

Za zcela dokonalé nelze také pokládat pojetí vztahu některých okrajových zemí k vlastnímu polskému státu (zejména Slezsko a západní Pomoří). Ačkoliv v řadě případů se vytyčují podstatné odchýlné rysy (na př. na západním Pomoří obchodní zainteresovanost — str. 94, příslušnost Štětína k Hanse — str. 421, ius feudale šlechty — str. 229), traktuje se celkově dotyčná země jako přímá součást Polska. V této věci bude potřeba větší opatrnosti a přesnosti. Lenní vztahy dávají tu mnohdy podobu volnějšího vztahu poměru, který ve skutečnosti je velmi těsný, jinde však touto běžnou formou kryjí spojení zcela nahodilá a dočasná. *Lze zcela souhlasit s koncepcí výkladu vývoje všech zemí, jež dnes patří k Polsku; avšak výklad je třeba uzpůsobit tak, aby bylo zcela zřejmé, že v určité době příslušné země netvořily s Polskem jedno státní těleso.*

Systém právních dějin shrnující výsledky celého širokého vědního úseku není, pokud jde o jednotlivé detaily, vystaven nebezpečí námitek zásadního rázu, neboť podává závěry o problémech monograficky značně prodiskutovaných. V tomto směru půjde tedy v další části této recenze především o vytčení některých momentů nejzajímavějších, případně o poukázání na možnosti několikerého chápání určitých institucí.

K oddílu o organizaci společnosti před vznikem feudálního státu je ve shodě s nejnovějšími výzkumy pokládáno za jeden ze základních článků organizace opolí, jež má své předáctvo a hrady. Podobně za vyšší jednotku se pokládá župa. Správná je i představa současné existence *velkých a malých rodin*; proti tomu otázku tzv. *patronymie* bude třeba ještě v literatuře diskutovat.

Při vzniku feudálního státu je nepochybný jeho význam pro udržení národní svébytnosti. *Základ moci knížete* se po zásluze spatřuje v jeho funkci soudní (str. 97 a 149). Mimořádný význam mají úvahy o nepevnosti prvních státních útvarů (nedostatek ekonomických podkladů) a především poukaz na to, že po ustálení feudálních poměrů nebyla ústřední vláda schopna překonat *odstředivé tendence šlechty* (str. 101); zde totiž je *pramen feudální rozdrobenosti*, v níž společnost reaguje na předchozí sjednocovací tendence nejsilnějších feudálů. Uzavřenost třídy feudálů už v 11. století (str. 118) je v jistém směru nepochybná — pokud totiž jde o starou šlechtu rodovou; toto tvrzení však není možno chápat absolutně, neboť nedosahuje na pozdější šlechtu úřednickou. *Používání termínu práva »veřejného« a »soukromého« umožňuje plastické výklady o vzniku feudální správy.*

Spojování *peněžní renty s epochou rozdrobenosti* (str. 155) je schematickým výkladem chytěně ekonomickým; tato tematika si vyžádá ještě mnohých studií. Zdůraznění *odstředivých snah šlechty* (str. 156) je daleko přesvědčivější. *Alodní vlastnictví* půdy nelze pokládat za polskou specialitu (tak na str. 183), neboť stejně charakterisuje poměry české či ruské, prostě dochází k němu všude tam, kde *nevznikla silná vláda centrální a nepůsobily tradice římské*. Zdůrazněna je kolonisace na polském právu; t. zv. německé právo bylo nejlépe vypracovanou nadstavbou společenských procesů, společných kolonizační vůbec (str. 200). Odlišovat s právního hlediska korunovací českých králů za polské panovníky od korunovací rodilých polských knížat (str. 251) je nepřípustné. V diskusi o *existenci vlastnictví poddaných* uznává recensovaný systém ve shodě s většinou polských právních historiků (a podle našeho soudu správně) existenci tohoto vlastnictví. Překvapuje, že v kapitole o trestech se na příslušném místě (str. 330) nepoužívá technického termínu *»poena talionis«*.

Vadná koncepce díla, jež vynechává období centralistické monarchie, způsobuje, že v údajně *stavovské monarchii* se zaznamenává zlepšení postavení poddaných (str. 393, 395); to však patří právě centralisované panovnické monarchii a ne skutečné monarchii stavovské. Velmi poučné a přehledné jsou výklady o trestní odpovědnosti a důvodech vyloučené trestnosti. Otázka feudalizace Litvy si vyžádá ještě podrobnějších studií.

V čele výkladu o *šlechtické demokracii* na počátku druhého dílu systému jsou výrazné pasáže o vzniku velkostatku v souvislosti s hospodářským rozvojem země a zahraniční poptávkou. Je přímý vztah mezi *velkostatkem a vzestupem poddaných povinností*. Přehledně je podán vývoj připojení Litvy ke Koruně. Velmi pěkně je vyličen zhoršování poměrů sedláků vzhledem k tomu, že vrchnost převzala výkon veškeré správy na svém panství a zcela vyloučila ze zasahování stát (str. 47); tuto okolnost by bylo dobře více zdůraznit v pasáži o pouze užitkové držbě půdy sedláky (str. 174), neboť podle našeho mínění *hlavní rozdíl postavení sedláků proti předchozímu období spočívá ve fakticky změněném výkonu práv institucionálně se nijak podstatně nelišících* (nátlak a útlak). Po prvé se objevuje prodej poddaných bez půdy. Velmi značně byla omezena i práva měst zmenšením rozsahu politického zastoupení na sněmu, omezováním městského hospodářství novými předpisy, umožněním konkurence zahraničních kupců, nevýhodnou celní politikou, zřízením odvolací instance ovládané šlechtou (asesoria) a konečně rozhojňováním oblastí se zvláštním právním režimem uvnitř měst. Velmi poučné jsou výklady o vlivu *reformace* (vzor kalvínské organizace pro nižší šlechtu, náboženská svoboda, omezení materiálních práv církve) a reakčním a pokrokovým směrem *právních nauk renesančních* (odnětí škol církví, šlechtictví za osobní zásluhy, práce základem pozemkové držby). V oboru soukromého práva se upevnila zvláštní

polské instituce manželských smluv o doživotní držbě, prodeje nemovitostí s právem zpětné koupě a technicky vyspělá hypoteka; zrušena byla zvláštní dědická práva lenního původu (*gierada* pro ženy — výbava zahrnující často prakticky celou pozůstalost, *hergewet* pro muže — koně a zbraně). V oboru procesního práva *»gwar«* je formálním zřeknutím předkládání jiných důkazů než v žalobě uvedených.

Hospodářská krise, která charakterisuje období *magnátské oligarchie*, se nejméně dotýká právě magnátů, z nichž někteří počínají vytvářet *»státy uvnitř státu«*. Hlavní směrnicí jejich politiky byla expanse do východních zemí; nebyl podniknut ani jeden pokus o znovuzískání někdejších polských západních území. Ve shodě s tím výklad o zřízení těchto západních zemí je podán zcela samostatně; v tomto oddíle zahrnuje i právo soukromé, trestní a procesní. Pozoruhodným zjevem tohoto období je *»holandská kolonisace«* (*olęderska*), tj. nová vlna kolonisace s rentou činžovní, která zahrnula 10 % sedláků. Charakter tohoto jevu zcela odchylného od jinak stoupajícího útisku bude potřeba ještě blíže osvětlit. Celkově je robota v průměru vyšší než na př. v Čechách; počíná se vyskytovat také *robota úkolová*. Těžké podmínky nutí i svobodné k *»dobrovolnému«* poddání. Stále hojnější je zbíhání a tvoření zbojnických oddílů, jakož i povstání. *Protireformace odstraňuje náboženskou svobodu*. V oblasti právní a politické filosofie a ideologie se počínají objevovat *počátky tendenci reformních*.

Období *reforem* je neseno dvojí ideologií; na jedné straně dochází k extrémnímu uplatnění magnátské oligarchie, na druhé počíná intenzivní reformní duch, jenž v mnohém přináší *myšlenky vlastní francouzské revoluci* (moc pocházející z lidu, základní koncepce trestního práva atd.). Osvícenství a počátky kapitalismu ovlivňují ve značném rozsahu život společnosti. Vzorem pro stát v řadě institucí je Anglie. Prudký vývoj institucí ve víru světlých i tragických událostí vede k nutnosti zcela odchylného traktování státního zřízení, než jak tomu bylo v předchozích oddílech systému. Výklad se rozpadá do tří základních časových úseků: období prvních *reforem*, ústavy 3. máje a doby po této ústavě. Významné je přehledné podání reformních návrhů v oboru práva soukromého, trestního a procesního. Proti příliš kritickému stanovisku k ústavě 3. máje, jež převládalo v posledních letech, dochází nyní k uplatnění pohledů optimističtějších. Vůbec celý systém a tento jeho oddíl zejména charakterisuje spíše *snaha o podtržení kladných rysů polského práva i právního myšlenkového světa*, někde až skoro přespříliš. Všeobecně se značně zlepšilo postavení měšťanů; avšak i v poměrech poddaných začíná docházet k příznivějším změnám.

Vladimír Procházka